

В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-9166-3472

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНОГЕННИМ ВИКЛИКАМ У ТРАНСВОЄННОМУ СОЦІУМІ УКРАЇНИ (ПРОГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ)*

Частина 2

Постановка проблеми. Серед численних загроз, що відрізняються за змістом, складністю, масштабом, локалізацією, силою проявів, потенційною небезпечністю та обсягом необхідних зусиль для їх нейтралізації, як свідчить вітчизняний і зарубіжний досвід, у післявоєнний період в Україні особливого значення набуває проблема протидії злочинності. Вона безпосередньо стосується повсякденного життя людей та ключових інтересів держави й суспільства, а також передбачає виявлення джерел і детермінант криміногенних процесів та розроблення ефективних засобів їх випереджального запобігання.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національна безпека визначається як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших ключових інтересів держави від актуальних і потенційних загроз¹. До таких прогнозованих загроз і викликів із можливими, далеко не другорядними, тяжкими фізичними, психічними, матеріальними та духовними наслідками у трансвоєнний період країни належить зростання злочинних проявів. Воно зу-

мовлене як традиційними довоєнними та воєнними детермінаційними чинниками, так і новітніми, нерідко латентними, висококриміногенними явищами, ризиками й ситуаціями.

Отже, перед теоретико-прикладною кримінологією постає низка серйозних завдань. По-перше, необхідно дослідити, наскільки науковий апарат кримінології відповідає викликам сучасності. Це стосується передусім уточнення поняття злочинності, її кількісно-якісних показників, рівня латентності, природи та інших концептуальних аспектів. По-друге, слід поглибити науково-практичне розуміння криміногенного потенціалу факторів злочинності, їх локалізації та нерідко приховану латентність у позитивних, на перший погляд, явищах, пов'язаних із поствоєнними процесами. Йдеться, наприклад, про адаптацію ветеранів війни до вимог соціуму, а також про ресурсні можливості впровадження комплексу випереджувальних запобіжних заходів.

Об'ємність проблеми і поставлених завдань змусили поділити статтю на частини. У частині 1 критично розглянуто важливе питання поняття злочинності, яке на теперішній час у тому дефініційному виді, що надається деякими українськими кримінологами, не задовольняє практику². Цьому

* Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Злочинність в Україні у повоєнний період: кримінологічні прогнози та заходи запобігання» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (держ. реєстр. в УкрІНТЕІ № 0124U005211).

¹ Про національну безпеку: Закон України. Відомості Верховної Ради, 2018, № 31, 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

² Голіна ВВ 'Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (теоретико-прогностичний аспект). Частина 1' (2025) 49 Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. 26–36 DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-26>

існує низка причин, серед яких можна виокремити такі: невизначеність цільового призначення поняття, складність його головних ознак, а також наявність метафізичних елементів у його змісті. Важливо наголосити, що теорія має слугувати практиці. Кримінологічні поняття становлять основу теоретичного апарату запобігання злочинності. У цьому контексті пропонується авторське визначення поняття злочинності та окреслюється коло його ключових ознак.

Головні ознаки поняття злочинності спрямовують дослідницьку увагу на виявлення явних і прихованих ризиків, які зумовлюють зростання злочинних проявів. Запропоноване визначення також передбачає звернення до теорії кримінологічного запобігання, що актуалізує питання розкриття змісту криміногенності детермінаційних факторів, механізмів їх мотиваційного впливу на прийняття остаточного рішення щодо досягнення передбачуваної мети діяльності, а також проблем латентної криміногенності низки соціальних об'єктів. Паралельно загострюється потреба в оновленні концептуальних положень теорії саме кримінологічного запобігання злочинності. Цим питанням і присвячено статтю «Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (прогностичний аспект). Частина 2».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій, присвячених проблемам детермінації та запобігання злочинності в Україні, можна назвати роботи О. Бандурки, В. Батиргарєєвої, В. Голіни, Б. Головіна, В. Дьоміна, А. Закалюка, А. Зелінського, А. Калініної, О. Костенка, М. Кулика, М. Колодяжного, О. Литвинова, С. Мозоля, О. Новікова, Ю. Орлова, В. Шакуна та багатьох інших. У публікаціях цих учених ставляться і вирішуються проблемні питання переважно соціального комплексу детермінант злочинності та її окремих проявів. Як правило, до детермінант відносять негативні явища і процеси, що пов'язані з такою їх небезпечною властивістю, як криміногенність. Однак ця властивість, механізм її дії на людей, способи її зменшення і навіть усунення залишається поза увагою фахівців. Це може бути наслідком того, що криміногенність складно охопити понятійними ознаками; криміногенними (за певних зовнішніх умов) можуть бути і позитивні явища та процеси. До того ж виявити сховану латентну криміногенність можна лише під час криміноло-

гічної експертизи нормативних документів і практичних дій. У цьому зв'язку дослідження криміногенних факторів та їх завчасне прогнозування є актуальним завданням кримінологічної науки.

Метою цієї частини статті є: поглибити знання про криміногенні фактори злочинності, спрогнозувавши їх дію у післявоєнний період розвитку України, висловити думку про можливість їх послаблення та усунення заходами кримінологічного запобігання.

Виклад основного матеріалу. У попередній статті (частина 1) нами було запропоновано розглядати поняття злочинності як кримінологічну дефініцію, якою узагальнюється відносно масовий стійкий різновид вияву людської протиправності, у вигляді статистично сформованої сукупності всіх кримінальних правопорушень у просторово-часовому вимірі¹. Відповідно до прикладної кримінології така ознака поняття злочинності, як «статистично сформована сукупність кримінальних правопорушень», означає, що весь масив злочинних проявів може бути поділений за будь-яким класифікаційним критерієм на певні структури. Ці структури поєднують найбільш типові риси окремих елементів злочинності, зокрема сукупність злочинних детермінант, контингент правопорушників тощо. Зазначені детермінанти, які прямо або опосередковано впливають на злочинність, у наукових публікаціях нерідко використовуються в значенні криміногенних факторів.

Однак досліджень, присвячених змістовій характеристиці понять «фактор» і «криміногенність», розкриттю їх природи, властивостей та механізмів дії як елементів злочинної детермінації, у сучасній кримінологічній літературі досі бракує. Водночас у практиці запобігання злочинності = особливо під час її прогнозування та визначення ресурсів для зменшення можливих проявів – обсяг знань про криміногенні фактори, їх оцінка та обґрунтоване віднесення до криміногенних мають вирішальне значення. Тому своєчасне виявлення й дослідження криміногенних факторів, оцінка ступеня або рівня їх криміногенності, а також формування заходів зі зниження цього рівня є необхідною передумовою ефективного державного впливу на злочинність з боку держави².

¹ Голіна ВВ

² Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т.2. М-Я. (Факт, 2021) 769.

Висловимо деякі критичні міркування щодо зазначених термінів. Термін «фактор» у кримінологічній літературі історично застосовується ще з часів А. Кетле – засновника відомої теорії факторів та Е. Феррі, який запропонував власну, більш прикладну класифікацію цих чинників. У цьому контексті «фактор» розглядається як руйнівна сила процесу, що відбувається, або одна з його необхідних умов. Тобто йдеться про причину певного процесу чи явища, яка визначає (увага!) його характер або окремі його риси.

Слід погодитися з підходом, відповідно до якого поняття «фактор» охоплює не лише причини у вузькому розумінні, а й усі безпосередні та опосередковані умови. Їх наявність, дія, зміна чи припинення, у свою чергу, зумовлюють або іншим чином впливають на виникнення, існування й відтворення злочинності загалом, її окремих видів або конкретних злочинів. До числа факторів, що спонукають людину до вчинення кримінального правопорушення, А. Кетле відносив середовище, в якому вона проживає, сімейні обставини, релігійні впливи, соціальні обов'язки, а також кліматичні умови¹.

Е. Феррі, стверджуючи, що чесні й нечесні вчинки людей є продуктом їх психічної та фізіологічної організації, а також тієї фізичної й соціальної атмосфери, в якій людина народжується та живе, виокремлював три категорії факторів злочинів: антропологічні, фізичні та соціальні. На його думку, антропологічні фактори є першими у детермінаційному комплексі злочинності; їх він поділяв на три групи: органічну будову злочинця (органічні аномалії, порушення рефлекторної діяльності, чутливості, наслідки травматизму тощо), психічну організацію (аномалії інтелекту й емоційної сфери, зниження морального темпераменту, мовні деформації), а також особисті властивості індивіда (сімейний стан, професія, умови проживання, освіта та виховання, стать, вік тощо). Фізичні фактори охоплюють причини, пов'язані з природним середовищем, здатні провокувати різні види злочинної поведінки – клімат, атмосферні явища, пору року, середню температуру та інші природні умови. Соціальні фактори стосуються середовища, в якому перебувала особа до вчинення злочину, і включають стан суспільних відносин, систему виховання, рівень безробіття, поширеність алкоголізму, еко-

номічну й політичну організацію суспільства, вплив громадської думки, рівень довіри до влади та правоохоронних органів, а також ефективність політики запобігання злочинності².

Звичайно, наведені фактори є орієнтирами, за допомогою яких пояснюється походження злочинності як соціального явища та які охоплюють конкретні прояви цього явища при вивченні етимології різновидів кримінальних правопорушень. Звернення до цитування класичних наукових праць, що зберігають актуальність і сьогодні, переслідувало кілька важливих для сучасної запобіжної діяльності цілей:

1. З'ясувати походження та коректність застосування у кримінологічному науковому апараті термінів «фактор», «фактори злочинності» та визначити найбільш придатну для потреб запобігання злочинності класифікацію цих факторів. Важливо також наголосити, що фактори-орієнтири є узагальненням конкретних проявів різних видів кримінальних правопорушень.

2. Підтвердити, що фактори множинності злочинів (як штучної статистичної сукупності) слід розуміти ширше, ніж лише як причини. Причина є зв'язком між окремими проявами факторів та їх наслідками, які не обов'язково мають кримінальний характер (наприклад, адміністративні делікти).

3. Підкреслити багатогранність соціального фактора злочинності, яка не виключає можливості, за допомогою кримінологічної методики, виокремлювати домінуючий фактор у вчиненні окремих злочинних проявів – той, що є найбільш руйнівним вразливим у контексті запобіжного впливу і не завжди усвідомлюється як такий.

4. Звернути увагу на змінність ролі факторів у кризові періоди (пандемія, воєнний і післявоєнний транзит України), коли вплив окремих із них може суттєво посилюватися. Тому, на нашу думку, не слід некритично копіювати закордонний досвід або застосовувати фактори, які не відповідають українським реаліям чи суперечать концептуальним підходам до природи злочинної поведінки, що сформувалися в національній кримінології. Інколи складається враження, що ми й досі не вийшли з «обіймів» радянських кримінологічних доктрин і не враховуємо викликів по-

² Enrico Ferri Kelly and John Lisle ; edited by William W. Smithers , translated by Joseph I.; with introductions by Charles A. Ellwood. Boston : Little, Brown, 1917. xlv, 577.

стмодерну, який ставить перед кримінологією нові завдання.

5. Підкреслити, що осучаснення кримінологічної теорії факторів не означає повернення до суто соціологічної початкової факторної теорії XIX – XX століть (соціологічного позитивізму), хоча її надбання залишаються актуальними. Йдеться радше про заклик до наукової спільноти переосмислити стереотипне сприйняття факторної теорії як виключно соціологічної та посилити дослідження ролі різних факторів у детермінаційному процесі злочинності, зокрема у формуванні окремих її видів. Спроба розмежувати біологічні аспекти поведінки від соціальних, культурних чи психологічних є безперспективною, оскільки ці чинники тісно взаємопов'язані. Як слушно зауважує Р. Сапольскі, коли вчений вважає, що поведінку людини можна повністю пояснити, аналізуючи лише один аспект, дослідження перестає бути науковим¹.

6. Факторне середовище – це не лише побутова сфера життєдіяльності людини, а й система філософських орієнтирів, цінностей та вимог соціуму до індивіда, особливо у кризові (воєнні й післявоєнні) періоди. Воно формує лейтмотив ставлення суспільства до внутрішніх і зовнішніх викликів та ситуацій, часто складних для передбачення через їх раптовий характер. Таке середовище фактично виступає матрицею думок і дій – від елітних прошарків суспільства до пересічних громадян.

7. Сучасний розвиток штучного інтелекту дедалі глибше проникає в усі сфери життя та стане однією з ключових характеристик післявоєнного відновлення України. Те, як соціум сприйматиме штучний інтелект і як штучний інтелект взаємодіятиме з людиною, становить окрему, зокрема кримінологічну, проблему. Упровадження техніко-технологічного фактора штучного інтелекту у сферу людського буття та свідомості породжує низку питань щодо можливих негативних наслідків його використання, у тому числі у злочинних намірах. Український досвід протидії злочинним викликам свідчить, що впровадження нових технологій у суспільне життя та виробництво спричиняє структурні зміни злочинності через адаптацію криміналітету, який знаходить нові способи вчинення як традиційних злочинів (проти життя та здоров'я,

власності, господарської діяльності, довкілля, громадської безпеки тощо), так і принципово нових їх типів.

8. Фактор, залежно від його природи та змістового наповнення, без емпіричного визначення його складових та встановлення причинно-детермінаційних зв'язків між цими складовими і злочинними подіями, істотно зменшує або навіть унеможливує його практичне застосування у запобіжній діяльності. У цьому й полягає один із важливих кримінологічних принципів – принцип відповідності².

Фактори причинної детермінації злочинності та окремих злочинів у кримінологічному науковому апараті наділяються такою властивістю, як криміногенність. Водночас важливо підкреслити: криміногенними є не самі фактори, а їх складові елементи, які створюють потенційну небезпеку вчинення злочинів. Поняття «криміногенність» тісно пов'язане з похідним від нього терміном «криміногенний», утвореним шляхом поєднання латинського *crimen* (злочин) та грецького *genos* (рід, походження; те, що породжує). Це дає підстави стверджувати, що криміногенним може бути названо лише той елемент детермінації, який здатний породжувати злочинність або сприяти її відтворенню. Наведене поняття «криміногенний» нерідко поширюється і на інші детермінанти, які не лише не породжують злочини і злочинність, а й не мають з ними практичного зв'язку. У таких випадках терміном «криміногенний» фактично підміняють поняття «детермінуючий»³.

Поняття «криміногенний» вживається у наукових публікаціях, навчальній літературі, запобіжній практиці у різних словосполученнях: криміногенні властивості особи; криміногенна особа; криміногенна ситуація; криміногенна обстановка тощо. Виходить, що криміногенність – це така властивість об'єктів матеріального і духовного світу, яка свідчить про їх кримінально загрозливий, небезпечний стан, потенційну можливість детермінувати злочини і злочинність⁴. Ця властивість впливає через силу інформаційного впливу на людину, мотивацію прийняття рішень, врешті-решт, і на злочинність.

² Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3-х кн.] (Ін Юре, 2007). Кн.1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* 190

³ – 192.

⁴ Голіна В. *Попередження злочинності правоохоронними органами*. (УМК ВО, 1991) 11–17

¹ Сапольскі Р. *Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас*. Переклад О. Любенко. (Наш формат, 2024) 672.

Криміногенність будь-якого запобіжного об'єкта – величина варіативна, а тому вона може бути відображена кількісно-якісними показниками, як-от: ступінь криміногенності (вища – нижча); криміногенний набір (більше – менше складових); криміногенний інтервал (ближче – далі, безпосередні або опосередковані елементи причинно-наслідкового ланцюгу).

Ступінь криміногенності фактора злочинності, точніше – факторних його складових – умовний показник, своєрідний дослідницький вимірювач, який визначає міру цієї небезпечної властивості в об'єкті, більшу чи меншу здатність її інформаційно впливати на стан соціуму, свідомість і волю людини, груп, колективів людей. Про криміногенність об'єкта та відповідний ступінь свідчить певна інформація досліджень, дані статистики, моніторингу, оскільки такий фактор виявляє себе зовні, стає більш-менш помітним у причинно-наслідковому ланцюгу. Чим частіше конкретний фактор спостерігається при кримінологічному аналізі злочинності або її злочинного різновиду, тим вищий ступінь його криміногенності, і навпаки (наприклад, порушення правил безпечної швидкості і кількість дорожньо-транспортних пригод; алкоголізм і сімейне насильство; віктимність і злочини проти власності та ін.). Ось чому вкрай важливими є адекватні заходи запобігання так званим фоновим явищам злочинності (бідність, користолюбство, корупція, низький рівень соціальних послуг, алкоголізм, наркоманія, проституція, дитяча бездоглядність, брехня та ін.).

Сучасна державна політика у перспективі повинна базуватися на стратегіях поступового зменшення ступеня криміногенності детермінуючих злочинність факторів. І у цьому оздоровлюючому соціум процесі помітну роль повинна відігравати й кримінологія.

Для окремого детермінаційного фактора його криміногенність може характеризуватися такими оціночними ознаками, як: динамічність, що свідчить про постійну мінливість потужності криміногенності залежно від зовнішніх обставин (наприклад, у воєнний чи післявоєнний період відновлення України), збільшення чи зменшення ступеня криміногенності фактора внаслідок здійснення запобіжних заходів або, так би мовити, інверсійних соціальних процесів; потенційний заряд – детермінуючий чи другорядний детермінуючий вплив

на окремі злочинні прояви, які діють постійно, традиційно чи мають терміновий (наприклад, сезонний, локаційний) характер; латентність – криміногенність, яка прихована від дослідника, спостерігача, законодавця¹. Криміногенність, як правило, пов'язують з уже відомими у науці і практиці негативними об'єктивними і суб'єктивними явищами у сферах буття й свідомості людей, економічних, духовних та суспільних відносин. Ці негативні явища і процеси мотивують і будуть у перспективі мотивувати протиправну модель поведінки (не тільки злочинної).

Зауважимо, що для цього обов'язково має існувати відносно масове позитивне сприйняття такої моделі соціумом. Подібне становище є відображенням криміногенного потенціалу суспільства. Ця кримінологічна категорія свідчить про рівень схованої можливості масового порушення моральних заборон і правових норм, які можуть проявитися (і дійсно проявляють себе) при певних умовах та піддаються кількісно-якісній інтерпретації².

Отже, криміногенність може бути латентно присутня навіть у позитивних соціальних актах, діях чи законодавстві, і ця потенційна загроза виявляється або заздалегідь під час експертної оцінки, або ж несподівано під час безпосередньої реалізації, що свідчить про недосконалість прогнозу чи недоліки впровадження. Як зазначав А. Закалюк, цінність кримінологічної експертизи полягає у своєчасному обґрунтуванні та фаховій корективі змісту об'єкта (наприклад, нормативно-правового акта) до його впровадження (прийняття), щоб усунути можливі ризики, запобігти негативним наслідкам недостатньо професійного впровадження, які можуть спричинити соціальне, економічне, соціально-психологічне напруження, загострення конфліктів, посилення криміногенних чинників і, зрештою, «вибух кримінального потенціалу»³. При цьому інший автор відмічає, що згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу» така експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка аргументованих висновків для прийняття рішень

¹ – Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посібник (Нац. юрид. акад. України, 2011) 50–52

² – 'Кримінологічний потенціал суспільства: поняття, зміст, форми реалізації' (2012) 119 Проблеми законності 188–189

³ Закалюк А, 191

щодо таких об'єктів, зокрема, у сфері правозастосовної практики¹. Особливо це актуально у післявоєнний період відбудови України, коли соціально і навіть національно значущою стане кримінологічна складова прогнозу наслідків протиборства криміногенних і антикриміногенних факторів.

Післявоєнний транзит будь-якої країни є кримінально небезпечним через недосконалість регулювання нових суспільних відносин, до яких частина населення може мати нетолерантне ставлення. Це призводить до «вузлів напруги» (за Ю. Орловим), що є проявом масштабної криміногенності й охоплює низку трансвоєнних явищ і процесів, які, незважаючи на свій позитивний задум, містять латентні криміногенні складові. Серед них: інтеграція соціальної структури та інститутів поза умовами війни; психологічна адаптація ветеранів до мирного життя; ставлення громадян до ідеї примирення з агресором та до осіб, що уникали військової служби; ставлення до колаборантів та можливість амністії; фрагментація суспільства за критерієм бачення бажаного сценарію закінчення воєнних дій; прагнення військовослужбовців набутти статусу політичної сили; та залишення на зберігання автоматичної вогнепальної зброї та інші латентні складові післявоєнного буття військовослужбовців. Професор Ю. Орлов аргументує ці висновки у низці своїх публікацій, спираючись на дані емпіричних досліджень.

Отже, в післявоєнний період відбувається накопичення потужного латентного криміногенного потенціалу, який здатний реалізуватися у насильницьких кримінальних проявах. Ми повністю погоджуємося з твердженням, що цей прогнозовано латентний потенціал, поєднаний із наявними сьогоднішніми проявами, «дасть системний ефект у погіршенні криміногенної обстановки»², що створює для країни надзвичайно важливе соціальне завдання щодо мінімізації можливих проявів цієї латентної криміногенності, пов'язаної не лише з очевидними негативними явищами.

Криміногенний набір – це структурний показник криміногенності об'єкта (явища, процесу, події, ситуації, фактора тощо), що, у свою чергу,

формується на основі сукупності взаємопов'язаних, як правило, негативних складових різних за природою факторів. За радянських часів кримінологічна доктрина пояснення злочинності та злочину при соціалізмі зводилася до дії трьох мегафакторів: історичної обумовленості негативних соціальних явищ, до яких належить і злочинність; дії об'єктивного закону відставання свідомості від буття, що конкретно відбивається в наявності різних пережитків минулих експлуататорських епох у свідомості та поведінці людей; наявності та впливу існуючої поряд із соціалізмом антагоністичної суспільно-економічної формації. Щодо конкретного злочину, то він зумовлюється не однією будь-якою причиною, а їх сумою, включаючи не лише негативні, а й позитивні явища, точніше їх наслідки³. Свого часу Е. Феррі, засновник такої синтезованої науки, як кримінальна соціологія, писав, що позитивізм у кримінології – це застосування експериментальних досліджень при вивченні злочинів, де слід використовувати злочинну антропологію, статистику, психологію, термінознавство, соціологію та інші галузі знань⁴.

Оцінюючи появу нових підходів у сфері протистояння злочинним проявам, М. Чубинський зауважив, що так звана соціологічна школа, яка звернула серйозну увагу на соціальну підкладку злочинності, не відкидає ні багатьох антропологічних даних, ні періодичного вивчення, і таким чином, по суті, вона є погоджувальною, за що нерідко викликає стосовно себе звинувачення в еkleктизмі⁵.

Сьогодні постмодерна кримінологія, зважаючи на новітні відкриття у генетиці, біології, нейробіології та психології, схиляється до еkleктичного підходу в поясненні «протиправної епідемії», підтримуючи ідею її детермінації трьома ключовими факторами: біологічним (антропологічним), фізичним та соціальним. У цьому контексті, «різнокольорова палітра» детермінант для різних за природою злочинів є корисним методологічним еkleк-

³ Карпец І *Проблема злочинності* (1969) 51, 57, 65. (рос.м.)

⁴ Enrico Ferri, translated by Joseph I. Kelly and John Lisle ; edited by William W. Smithers ; with introductions by Charles A. Ellwood. (Boston : Little, Brown, 1917). xlv, 577. <<https://ia600708.us.archive.org/14/items/criminalsociolog00ferruoft/criminalsociolog00ferruoft.pdf>>

⁵ Чубинський М *Нариси кримінальної політики: поняття, історія і основні проблеми кримінальної політики як складового елемента науки кримінального права* (2008) 377 (рос.м.)

¹ Журавель В (ред) *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану: монографія* (Право, 2023) 359

² Орлов Ю 'Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя' (2024) 2 (32) Вісник кримінологічної асоціації України 219

тизмом, що, по суті, становить собою криміногенний набір¹.

Криміногенний інтервал – це умовне поняття, яке характеризує «віддалення» чи «наближення» складової того чи іншого фактора до вчинення злочину, визначаючи його місце у причинно-наслідковому ланцюгу, а також його домінанту чи другорядність у детермінаційному комплексі. При цьому існує зворотна пропорційна залежність між ступенем криміногенності об'єкта і його криміногенним інтервалом: чим вищий ступінь криміногенності об'єкта, тим менший, «щільніший» криміногенний інтервал, що вказує на більшу безпосередність його впливу, і, відповідно, навпаки.

Криміногенність фактора та його складових є об'єктивною властивістю, яку в науковій теорії та на практиці прагнуть адекватно відобразити у кількісно-якісних показниках за допомогою методу кореляційного зв'язку. Успіхи в цій сфері мають вирішальне значення, оскільки вони дозволяють зрозуміти, які з поточних і майбутніх криміногенних факторів найбільш піддатливі до руйнівного впливу запобіжних заходів, за яких умов і ресурсів це можливо, яку тривалість повинні мати ці заходи, які конкретні суб'єкти спроможні їх ефективно виконувати, контролювати та оцінювати результати, а також які наслідки можуть настати внаслідок такого превентивного впливу.

Іронічно кажучи, злочинність зацікавлена у не-радикальній протидії, оскільки це дозволяє не руйнувати її детермінаційні джерела поповнення; водночас, вітчизняний, поки що переважно паперовий, досвід розробки та впровадження концептуальних засад кримінологічної політики, а на її основі – відповідного програмування та планування, свідчить, що кримінологічний аспект запобігання злочинності для влади та політиків залишається другорядним, таким, що відверто губиться у «джунглях» заходів протидії. Тим часом Україні конче потрібна не просто реорганізація чи модернізація правоохоронних органів напередодні можливого післявоєнного ускладнення криміногенної обстановки, а щоденна практика кримінологічного запобігання найбільш суспільно небезпечним злочинним проявам, що передбачає усунення детермінаційного динамізму сприяючих їм, відроджених та інтерферентно посиленних післявоєнним синдро-

мом в умовах соціальної сингулярності криміногенних факторів. Прогнозованим наслідком дій цих факторів, як показують події недалекого історичного минулого (після Другої світової війни, розпад Радянського Союзу), може стати вибух таких різновидів злочинних проявів, як організована злочинність, кримінальний професіоналізм, бандитизм, рецидив злочинів, корисливо-насильницька злочинність, терористична діяльність, домашнє насильство та корупція.

Заходами практичної кримінології є здійснення кримінологічного аналізу, наукових кримінологічних досліджень, кримінологічного прогнозу, кримінологічної експертизи проєктів нормативно-правових актів, кримінологічного програмування і планування, а також діагностування станів управлінської системи та антикримінальної діяльності із визначенням заходів удосконалення цієї системи тощо. Криміногенні фактори заздалегідь виявляються, і, по мірі можливості та спроможності держави й суспільства, усуваються, обмежуються; зменшується їх криміногенний потенціал, сфера прояву, негативні наслідки втрати².

Огляд законодавчої практики лише Верховної Ради України свідчить, що проблема забезпечення безпеки у повоєнний період перебуває в центрі уваги законодавця. Надприклад, йдеться про створення і функціонування публічної Єдиного державного реєстру військовослужбовців та удосконалення порядку ведення військового обліку, яким охоплюється облік усіх військовослужбовців, у тому числі звільнених з військової служби у запас, тих, хто проходить військову службу та ін. Це дозволяє отримувати необхідну інформацію стосовно стану, настроїв, дій цього контингенту. Інші приклади: Стратегія ветеранської політики до 2030 року, «Про публічні консультації», «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав», «Про внесення зміни до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю на працю», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення механізму запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою

¹ Голіна В (ред) Зменшення можливості вчинення злочинів: стратегічний підхід: монографія (Право, 2020) 54–80

² Закалюк А. Кн.3. 45,96,144, 189 та ін.

статі», багато інших актів загально-національного характеру.

Таким чином, кримінологічне запобігання є складовою мудрої соціальної політики держави і, як така, вона не може бути другорядною або покладатися виключно на кримінально-правове законодавство чи навіть модернізовану діяльність правоохоронних органів, оскільки така думка є хибною і часто корениться у кримінологічному непрофесіоналізмі відповідальних осіб, незважаючи на об'єктивні труднощі, пов'язані з розробкою, впровадженням і ресурсним забезпеченням кримінологічної політики.

Висновки.

1. У позитивний для України період відновлення та подальшого розвитку першорядною для держави та суспільства постає проблема забезпечення безпеки і правопорядку, оскільки проведене дослідження підтверджує прогностичне припущення щодо посилення ступеня криміногенності злочинних детермінаційних факторів довоєнного, воєнного і післявоєнного часу, що, ймовірно, проявиться в інтерференції цих факторів та у вчиненні множинності тяжких злочинів професійного та організованого характеру.

2. Криміногенність – це така властивість складових різних за природою виникнення, розповсюдження дії факторів, які причинно детермінують чи потенційно здатні причинно обумовлювати кримінальну протиправність. Криміногенність складових факторів (і не тільки негативних) за різних об'єктивно-суб'єктивних обставин може бути прихована від моніторингу і раптом проявитися у конкретних кримінально-вибухових сценаріях. Це важливо враховувати у запобіжній практиці та обґрунтуванні необхідності проведення кримінологічної експертизи важливих нормативно-правових актів.

3. Післявоєнний транзит України прогностично характеризується станом сингулярності, який екстраполює свій вплив на явища і процеси, що відбуваються у всіх сферах матеріального й духовно-

го буття і свідомості. Ця соціальна сингулярність збільшить криміногенний потенціал у суспільстві, що підтверджується історичним досвідом і ставить перед практичною кримінологією низку складних проблем запобігання злочинності. У зв'язку з цим необхідно уникати непрофесійного, спрощеного уявлення щодо причин й умов злочинності, особливо окремих її проявів, а також розробки та впровадження саме кримінологічного запобігання. З огляду на можливі політичні, соціально-економічні та кримінальні виклики, виникає сумнів щодо доцільності та плідності здійснення за будь-яку ціну реформування правоохоронних органів чи суттєвого змінювання системи органів протидії злочинності. Пріоритетним напрямом має стати саме кримінологічне запобігання, спрямоване на придушення проявів криміногенних факторів у недалекій перспективі.

4. Кримінологічне запобігання, на відміну від протидії злочинності, – діяльність, що тяжіє до відомчих організаційно-управлінських рішень, на яку накладається запобіжний камуфляж. Це є специфічним запобіжним напрямом, який своїм концептуальним призначенням спрямований на виявлення й упередження дії криміногенних факторів, інтеграцію для такої цілі теоретичних і прикладних здобутків різних галузей права і знань, техніки і технологій, вітчизняного і зарубіжного досвіду та ін. Саме впровадження таких заходів, що потребує від відповідних суб'єктів широкої інформованості та потужного ресурсного забезпечення, здатне масштабно вплинути на джерела формування злочинних намірів, зменшити, а згодом й суттєво скоротити їх причинно-детермінаційний рівень. Зазначена діяльність під силу тільки державі і кримінологічній політиці. Саме тому змішувати або штучно конструювати кримінологічне запобігання і протидію злочинності, особливо заради відомих інтересів, є непродуктивним кроком. Крім того, таке змішування та підміна понять несе пряму загрозу дискредитації кримінології як науки.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro natsionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2018, №31, 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (in Ukrainian)

*Bibliography**Authored books*

1. Sapolski R. *Biologhiia povedinky. Prychyny dobroho i pohanoho v nas.* [Behavioral Biology. The Causes of Good and Bad in Us] Pereklad O. Liubenko (Nash format, 2024) 672 (in Ukrainian)
2. Holina V. V. *Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka)* [Crime prevention (theory and practice)] : navch. posib. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy (2011) 50–52. (in Ukrainian)
3. Chubynskyi M. *Narysy kryminalnoi polityky: poniattia, istoriia i osnovni problemy kryminalnoi polityky yak skladovoho elementa nauky kryminalnogo prava.* [Essays on criminal policy: concept, history and main problems of criminal policy as a component of the science of criminal law] (2008) 377 (in Russian)
4. Karpets I. *Problema zlochynnosti* [The problem of crime] (1969) 51, 57, 65 (in Russian)
5. Enrico Ferri (1917), translated by Joseph I. Kelly and John Lisle ; edited by William W. Smithers ; with introductions by Charles A. Ellwood. Boston : Little, Brown. xlv, 577. <<https://ia600708.us.archive.org/14/items/criminalsociolog00ferruoft/criminalsociolog00ferruoft.pdf> (in English)
6. Zakaliuk A. P. Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course in Modern Ukrainian Criminology: Theory and Practice] : [u 3-kh kn.]. (In Yure, 2007,2008) Kn.1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424. Kn. 2: Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vchynenniu okremykh zlochyntiv. 712. Kn. 3: «Praktychna kryminolohiia». 139–140. (in Ukrainian)

Edited books

7. Holiny V (red) *Zmenschennia mozhyvosti vchynennia zlochyntiv: stratehichni pidkhyd* [Reducing the opportunity to commit crimes: a strategic approach] : monohrafiia (Pravo, 2020) 54–80 (in Ukrainian)
8. Zhuravel V. (red) *Pravnycha nauka ta zakonodavstvo Ukrainy: yevropeyskyi vektor rozvytku v umovakh voiennoho stanu* [Legal science and legislation of Ukraine: European vector of development under martial law]: monohrafiia (Pravo, 2023) 359 (in Ukrainian)
9. Orlova Yu. V. (red) *Kryminolohiia (Zahalna chastyna)* [Criminology (General part)] : navch. posib: (KhNUVS,2025) 616 (in Ukrainian)

Journal articles

10. Holina V. V. 'Deiaki pytannia zapobihannia kryminohennym vyklykam u transvoiennomu sotsiumi Ukrainy (teoretyko-prohnostychnyi aspekt)' [Some issues of preventing criminogenic challenges in the post-war society of Ukraine (theoretical and prognostic aspect).]. *Chastyna 1* (2025) 49 Pytannia borotby zi zlochynnistiu: zb. nauk. pr. 26–36. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2025-49-26> (in Ukrainian)
11. – 'Kryminolohichniy potentsial suspilstva: poniattia, zmist, formy realizatsii'. [Criminological potential of society: concept, content, forms of implementation] (2012) 119 *Problemy zakonnosti* 188–189 (in Ukrainian)
12. Orlov Yu. 'Povoiennyi tranzyt Ukrainy: matrytsia kryminohennykh ryzykiv perekhidnoho pravyosuddia' [Post-war transit of Ukraine: matrix of criminogenic risks of transitional justice]. (2024) 2 (32) *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy* 219 (in Ukrainian)

Encyclopedias and dictionaries

13. Bandurka O. M. 'Peredmov'a [Preface.]. *Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia*. U 2 t. T. 2: M-Ya. (Fakt. 3., 2021). (in Ukrainian)

*Голіна В.**Деякі питання запобігання криміногенним викликам у трансвоєнному соціумі України (прогностичний аспект). Частина 2.*

У другій частині статті набули подальшого розвитку положення стосовно уявлень про злочинність та її запобігання, що викладені у першій частині. У цій статті децю переосмислено ключові поняття кримінології: криміногенні фактори, кримінологічне запобігання злочинності. Це важливо для практики розробки запобіжних концепцій у повоєнний період розвитку України. Розкривається поняття «криміногенний фактор». Визначено поняття криміногенності, її кількісно-якісні показники, властивості (динамізм прояву, потенційна сила впливу, інтенсивність дії, латентність, прихований потенціал). Особлива увага звернута на латентну криміногенність у факторах і їх складових, які не належать до негативних. Підкреслено, що у післявоєнний період посилена криміногенність різних складових факторів може відбутися внаслідок інтерференції (накладання) довоєнних, воєнних і післявоєнних чинників. Це потребує корекції стратегії і тактики запобіжної діяльності. У статті відстоюється позиція, що кримінологічне запобігання злочинності і протидія злочинності є різними системами реагування на неї. Кримінологічне запобігання, як теорія та практика, стратегічно спрямована своїми заходами

та засобами на усунення (зменшення злочинної причинної детермінації криміногенних діючих і прогностично ймовірних криміногенних факторів у масштабі держави, різних сферах життя. Протидія – це переважно політика впливу, реагування на злочинні прояви і негативні криміногенні явища заходами і засобами лише правоохоронних органів. Їх діяльність є важливою і необхідною у будь-якому суспільстві. Реформування і модернізація правоохоронної системи радикально не зачіпає і не може вплинути на детермінаційну сутність криміногенних факторів. Змішування цих двох напрямів протистояння злочинним проявам веде до дезорганізації діяльності правоохоронних органів, яким нав'язується невластива їм статуту функція. Це може привести до дискредитації кримінологічної політики і науки кримінології.

Ключові слова: злочинність, криміногенні фактори, криміногенність, кримінологічне запобігання злочинності, протидія злочинності.

Golina V.

Some issues of preventing criminogenic challenges in the post-war society of Ukraine (prognostic aspect).

Part 2.

In the second part of the article, the provisions regarding the ideas about crime and its prevention, which were set out in the first part, were further developed. This article reinterprets the key concepts of criminology: criminogenic factors, criminological prevention of crime. This is important for the practice of developing preventive concepts in the post-war period of Ukraine's development. The concept of «criminogenic factor» is revealed. The concept of criminogenicity, its quantitative and qualitative indicators, properties (dynamism of manifestation, potential force of influence, intensity of action, latency, hidden potential) are defined. Special attention is paid to latent criminogenicity in factors and their components that are not negative. It is emphasized that in the post-war period, increased criminogenicity of various component factors may occur as a result of the interference (superposition) of pre-war, war, and post-war factors. This requires correction of the strategy and tactics of preventive activities. The article defends the position that criminological crime prevention and crime prevention are different systems of responding to it. Criminological prevention, as well as theory and practice, is strategically aimed by its measures and means at eliminating (reducing) the criminal causal determination of criminogenic current and prognostically probable criminogenic factors on a state scale, in various spheres of life. Counteraction is mainly a policy of influence, responding to criminal manifestations and negative criminogenic phenomena with measures and means only of law enforcement agencies. Their activities are important and necessary in any society. Reforming and modernizing the law enforcement system does not radically affect and cannot affect the determinative essence of criminogenic factors. Mixing these two directions of combating criminal manifestations leads to disorganization of the activities of law enforcement agencies, which are imposed with a function that is not inherent in their statute. This can lead to discrediting criminological policy and the science of criminology.

Keywords: crime, criminogenic factors, criminogenicity, criminological crime prevention, crime prevention.

Стаття надійшла до редакції: 7.11.2025 р.

Прийнята до друку: 20.11.2025 р.